

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Europaprogrammet

Konrad Adenauers Europasyn

En idéanalys av memoarerna

Examensarbete i Europakunskap
HT-10
Kristofer Johansson
Handledare: Jon Wittrock

Abstract

This essay seeks to gain understanding on the thoughts of Konrad Adenauer regarding the future of Europe in the post-WWII era, and European integration in particular. The material used is his memoirs, which gives an insight into the part of his thought that he chose to share with the rest of the world. The essay uses an analytical framework of three theories, popular within the academic discipline of international relations: realism, liberalism and constructivism. The conclusion it draws is that none of the theories can in a satisfying way describe Adenauer's thoughts, but rather that they all in some way describe certain elements of his thoughts. In regards to internal European integration Adenauer takes a strong pro-integration stance close to that of liberalism, while also focusing on constructivist elements of identity and culture. On external European affairs however, specifically those regarding policy towards the Soviet Union, he takes a more realist stance, focusing on the importance of military power and political opposition.

Keywords: Konrad Adenauer, memoirs, Europe, integration, realism, liberalism, constructivism

Nyckelord: Konrad Adenauer, memoarer, Europa, integration, realism, liberalism, konstruktivism

Titel: Konrad Adenauers Europasyn – En idéanalys av memoarerna

Författare: Kristofer Johansson

Handledare: Jon Wittrock

Termin: HT-10

Sidantal: 33

Innehåll

1. Forskningsproblem.....	4
1.2 Syfte.....	4
1.3 Frågeställning	4
1.4 Avgränsning	4
1.5 Motivering.....	4
1.6 Disposition.....	5
2. Bakgrund	5
2.1 Tidigare forskning om Adenauer	6
3. Material	7
4. Metod	7
4.1 Analystyp.....	7
4.2 Grundperspektiv	8
4.3 Förklaringstyper	10
4.4 Etiska frågor	10
5. Teorigenomgång.....	10
5.1 Realism.....	11
5.1.1 Neorealism	12
5.2 Liberalism.....	13
5.2.1 Sammanfattning	13
5.2.2 Idealism	13
5.2.3 Interdependens	14
5.2.4 Inrikespolitisk intressekonkurrens.....	14
5.3 Konstruktivism	15
5.3.1 Socialisering	16
5.4 Litteratur som applicerar teorierna	17
6. Operationalisering	19
6.1 Realism.....	19
6.2 Liberalism.....	19
6.3 Konstruktivism	19
6.4 Analysschema.....	20
7. Resultat/Analys	20
7.1 Möjligheterna till internationellt samarbete	21
7.2 Central aktör	22
7.3 Drivande faktor.....	23
7.4 Det internationella systemets karaktär	25
7.5 Statens karaktär	26
8. Diskussion	27
9. Sammanfattning	31
10. Källförteckning.....	32
11. Litteraturförteckning	32
11.1 Förstahandslitteratur	32
11.1.1 Böcker	32
11.1.2 Vetenskapliga artiklar	32
11.1.3 Uppsatser.....	32
11.2 Andrahandslitteratur.....	33
11.2.1 Böcker	33
11.2.2 Uppslagsverk.....	33

*Utvecklingen mot integration och bildandet av större nationsgemenskaper tjänade bevarandet av de västerländska kristna värden som gav mening åt vårt liv.
– Konrad Adenauer¹*

1. Forskningsproblem

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att skänka klarhet kring Västtysklands första förbundskansler Konrad Adenauers Europasyn i tiden omedelbart efter andra världskriget. Anledningen till att Konrad Adenauer blev utvald som analysobjekt var att Västtyskland mer än något annat land befann sig i händelserna centrum både vad gäller den begynnande europeiska integrationen och vad gäller den uppdelning av Europa i två block som skedde i och med kalla kriget. Utöver detta hade jag en personlig önskan att lära mig mer om Adenauer som person.

Uppsatsen vill klargöra vilken bild av Europas framtid i allmänhet och europeisk integration i synnerhet som Adenauer uttrycker i sina memoarer; memoarerna förmedlar på ett bra sätt vilken bild av sig själv och sin politik som Adenauer valt att dela sig av. Uppsatsen har en teorikonsumerande inriktning, och använder sig av tre statsvetenskapliga teorier som används inom Internationella Relationer: realism, liberalism och konstruktivism.

1.3 Frågeställning

Den explicita frågeställningen är: ”Kan Konrad Adenauers visioner, åsikter och tankar kring Europas framtid, så som de kommer till uttryck i hans memoarer, i tiden omedelbart efter andra världskriget, bäst beskrivas som realistiska, liberala eller konstruktivistiska?”

1.4 Avgränsning

Tiden som kommer att vara fokus för undersökningen är 1945-53, en tid som var avgörande för de kommande decenniernas politiska utveckling.

1.5 Motivering

Konrad Adenauer var en av förgrundsgestalterna i de tidiga skedena av den europeiska integrationen,² varför en studie av hans syn på Europa är intressant och relevant. Studien är vetenskapligt relevant eftersom Konrad Adenauers memoarer aldrig tidigare

¹ Adenauer (1965), sid. 477

² Bra Böckers Lexikon, band 1, sid. 41

Encyclopædia Britannica (online), artikel: Konrad Adenauer

varit föremål för vetenskaplig undersökning. En undersökning av databaser visar även på en generell brist på forskning kring Adenauer på svenska universitet och högskolor. Denna uppsats ämnar således förbättra detta förhållande, och motivera till ytterligare studier av Adenauer och hans handlingar och motiv.

1.6 Disposition

Uppsatsen ger först en kortfattande sammanfattning av Konrad Adenauers liv. Därefter följer en metoddel, där uppsatsens analysverktyg och även dess grundperspektiv redogörs för. Efter detta ges en grundlig genomgång av de tre teorier som kommer att nyttjas i uppsatsen, samt även exempel på deras applicering i forskningen. Därpå operationaliseras teorierna för att möjliggöra analys på källmaterialet. Resultat- och analysdelen följer sedan, och uppsatsen rundas av med en avslutande diskussion.

2. Bakgrund

Konrad Adenauer (1876-1967) var Förbundsrepubliken Tysklands första förbundskansler och en av CDU:s (kristdemokratiska unionen) grundare. Före Hitlers makttillträde i Tyskland 1933 hade han varit politiskt aktiv som borgmästare i Köln och även som riksdagsman i Weimarrepubliken. Efter nazisternas maktövertagande i Tyskland avsattes han som Kölns borgmästare och tvingades i pension. Han fängslades också några månader under kriget.

Efter krigets slut återvände Adenauer till politiken. 1949 blev han Västtysklands förbundskansler, en position som han behöll i 14 år till 1963. Mellan 1951 och 1955 var han dessutom utrikesminister. Då han vid sin avgång ersattes av Ludwig Erhardt var han 87 år. Adenauers främsta politiska arv anses vara hans arbete för att inkorporera Västtyskland i såväl den begynnande Europeiska politiska och ekonomiska integrationen, som i västmakternas försvarsarbete gentemot Sovjetunionen. Hans memoarer, vars första volym är uppsatsens analysobjekt, publicerades 1965.³

Västtyskland fick självständighet från de tre västliga segrarmakterna (USA, Storbritannien och Frankrike) 1949, men utrikes- och militärpolitiken förblev styrd av dem i viss mån fram till 1955.⁴ Adenauers möjligheter att helt utforma sin regerings politik var således begränsad, även efter självständigheten.

³ Bra Böckers Lexikon, band 1, sid. 41

Nationalencyklopedin (online), artikel: Konrad Adenauer

⁴ Nationalencyklopedin (online), artikel: Tyskland

2.1 Tidigare forskning om Adenauer

Såvitt jag har kunnat hitta har ingen studie tidigare genomförts där Konrad Adenauers memoarer analyseras. I den meningen är uppsatsämnet unikt. Andra studier av Adenauers politik och ståndpunkter i relation till Europa förekommer dock; av denna litteratur ges en sammanfattning nedan.

Gero von Gersdorff pekar på att Adenauer stod för en starkt integrationsvänlig Europapolitik, men att denna i mycket stor utsträckning påverkades av amerikanska påtryckningar, som syftade till ökat Västeuropeiskt politiskt samarbete och även ökad marknadsliberalisering. Adenauers reella möjligheter att driva politik i motsatt riktning eller uttrycka sig negativt till integration var således begränsad. von Gersdorff menar att denna amerikanska politik grundades i en vilja att stärka de Västeuropeiska staternas stabilitet och dessas kapitalistiska system, och därmed försäkra sig om att ha allierade gentemot kommunismen och Sovjetunionen.⁵

Werner Weidenfeld gör en analys av Adenauers Europabegrepp, och finner att det är uppbyggt av vissa väsentliga antaganden och grundsatser. Centralt för Adenauer är tanken att Europa förenas av ett gemensamt kristet kulturarv, och att detta arv gett upphov till, och är en förutsättning för, politiska fri- och rättigheter, demokrati, rättstaten, och även permanent fred. Den europiska integrationspolitiken måste således enligt Adenauer präglas av såväl kristna som demokratiska värderingar. Dessa antagandet fick ett antal konsekvenser på Adenauers utrikespolitik, bl.a. antikommunism och strävan efter att övervinna politisk och ekonomisk isolation. Enligt Weidenfeld fanns det också en tendens hos Adenauer att vara auktoritär och förmyndaraktig i sin relation till det tyska folket, likt en fadersgestalt.⁶

Ett annat relevant arbete är Andrew Moravcsiks "The choice for Europe", som bland annat behandlar Adenauers förhållningsätt till Europas integration. Moravcsik menar att Adenauer, trots den rådande bilden av honom som en stark integrationsförespråkare, satte Tysklands territoriella integritet i första rummet. Samarbete var för Adenauer ett medel för att försäkra sig om skydd österifrån och en möjlighet att påbörja Tysklands återuppbyggnad, snarare än ett mål i sig. Adenauer prioriterade dessutom, enligt Moravcsik, samarbete med Frankrike framför USA eller Storbritannien, vilka han inte litade på.⁷

⁵ von Gersdorff (1994), sid. 99-131

⁶ Weidenfeld (1976), sid. 75-205

⁷ Moravcsik (1998), sid. 90-95

3. Material

Förstahandsmaterialet som används i uppsatsen är den första volymen av Konrad Adenauers memoarer, *Minnen 1945-1953* (tyska: *Erinnerungen 1945-1953*), som utkom 1965 och täcker perioden 1945 till 1953. Denna ger en förstahandsinblick i den del av hans tankevärld som han har valt att dela med av sig till omvärlden. Det är givetvis en tillrättalagd bild som framkommer i materialet, men det är intressant eftersom det visar vilken bild av sig själv som Adenauer anser som önskvärt att lämna efter sig.

Bakgrundslitteraturen utgörs i så stor utsträckning som möjligt av texter av de relevanta författarna och teoretikerna själva, men andrahandslitteratur förekommer då dessa texter inte funnits att tillgå.

4. Metod

4.1 Analystyp

Uppsatsen tar sig en idéanalytisk prägel där det undersöks om det i Adenauers texter går att uttyda en syn på Europa som kan kategoriseras in under realism, liberalism eller konstruktivism. Göran Bergström och Kristina Boréus presenterar olika forskningsinriktningar där idéanalys lämpar sig. Dessa är när det ska undersökas om frekvensen av en viss idé inom ett särskilt område, en aktörs ideologiska utveckling över tid eller när det ska undersökas hur idéer och ideologier påverkar sociala och politiska institutioner. Dessutom finns det en ideologikritik inom disciplinen, som ämnar undersöka hur de teoretiska ansatserna i en ideologi överensstämmer med empiriska förhållanden.⁸ Denna studie faller inom den första kategorin.

Idé- och ideologianalys genomförs enligt Bergström och Boréus främst med hjälp av tre olika sorters analysverktyg. Det första tar sin utgångspunkt i idealtyper, något som Esiason m.fl. beskriver som ”en renodling av vissa bestämda element av verkligheten”⁹. I idéanalytiska sammanhang går det ut på att idéer och ideologier från materialet placeras in i olika idealtyper för att öka förståelsen av texterna; dessa idealtyper kan ta sig uttryck i bl.a. politiska ideologier. Det andra analysverktyget tar sin utgångspunkt i dimensioner, som inte är lika snävt hållna som idealtyperna. Dimensionerna används som riktlinjer för att analysera materialet, och kan ta sig form i bl.a. en kollektivistisk respektive individualistisk

⁸ Bergström & Boréus (2005), sid. 155-159

⁹ Esiason et al (2007), sid. 158

samhällssyn. Det tredje och sista analysverktyget som tas upp av Bergström och Boréus är ideologikritiken. Grundstommen i denna är att texterna sätts i sitt sociala och materiella sammanhang. I detta arbete ingår att man försöker finna det osynliga i texten, det som inte explicit uttrycks, men som står att finna genom att relatera idéerna till sin aktuella kontext.¹⁰ Metoden jag kommer att använda mig i uppsatsen är idealtyper, där de tre teorierna renodlas, varefter med åsikter och tankar som framkommer i källmaterialet kategoriseras in i dem.

Idéanalys lämpar sig för denna uppsats, då syftet är att finna olika idémönster som kan kategoriseras in inom de tre teorierna. För att resonemangen så enkelt som möjligt skall kunna följas kommer, där lämpligt, citat från källmaterialet, Adenauers memoarer, att lyftas fram för att påvisa förekomsten av olika idéer. Idéerna kommer att, med hjälp av en analysram, att kategoriseras in i de olika teorierna. Studien har en kvalitativ, snarare än kvantitativ prägel, d.v.s. att den lyfter fram relevanta stycken, snarare än att påvisa förekomsten av idéer genom t.ex. en räkning av ord ("Europa", "integration" etc.). Valet av en kvalitativ analysmetod baserar sig dels på att det begränsade källmaterialet gör det möjligt med en djupgående kvalitativ undersökning, men också på att en enkel räkning av ord inte på ett tillfredställande sätt beskriver de åsikter och tankar som Adenauer ger uttryck för i sina memoarer.

4.2 Grundperspektiv

Eftersom syftet med uppsatsen är att genom tolkning av texter finna förekomsten av särskilda idéer, ligger det nära till hands att referera till hermeneutiken. Denna har sin utgångspunkt i tolkningen av meningsfulla fenomen och texter, i syfte att skapa förståelse. Då uppsatsen dessutom har en historisk prägel, är tolkningen desto mer central, eftersom det material jag arbetar utifrån endast är kvarlämningar och spår av Adenauers tankar.¹¹

Dahlgren och Florén betonar vikten av att inom hermeneutiken sätta sig in i sina analysobjekts tidsperiod. Deras kultur, sociala miljö m.m. måste först förstås för att forskaren ska kunna leva sig in i personernas tankesätt, och göra korrekta tolkningar och dra riktiga slutsatser.¹² Detta resonemang kan kopplas till den s.k. hermeneutiska cirkeln, som betecknar att tolkningen av helheten, kontexten, är beroende av tolkningen av delen, analysobjekten, och

¹⁰Bergström & Boréus (2005), sid. 159-170

¹¹Gilje & Grimen (2007), sid. 171-174

¹²Dahlgren & Florén (1996), sid. 192-194

vice versa.¹³ Detta arbete är i min studie givetvis inte helt oproblemiskt, men underlättas av att den aktuella tidsperioden inte är särskilt avlägsen.

Inom tolkningsläran, och hermeneutiken som helhet, är begreppet ”förförståelse” centralt. Med det menas att människor, t.ex. forskare, har en förutfattad bild om hur vissa saker i världen ser ut, vilket påverkar vad vi kan få reda på. Dessa förförståelser är nödvändiga för att vi ska kunna förstå någonting överhuvudtaget, eftersom det ger oss möjligheter att veta vad vi ska rikta uppmärksamhet mot.¹⁴ I min forskningsprocess har jag vissa förförståelser som jag är medveten om, och möjligen ännu fler som jag inte har insett. Till exempel är det faktum att jag överhuvudtaget valde detta problem ett tecken på jag har någon uppfattning om att Adenauer, i rollen som förbundskansler i Västtyskland i ett viktigt skede i landets historia, hade en uppfattning om Europas framtid och begynnande integration, varefter analys kan bli möjlig.

Inom hermeneutiken finns det två olika synsätt på hur forskare ska ställa sig till studieobjektens beskrivningar av sig själva. Det första driver idén att forskare i så stor utsträckning som möjligt ska försöka bortse från studieobjektens egenbeskrivningar, medan det andra synsättet menar på att dessa beskrivningar är av yttersta vikt för att få förståelse om aktörernas identitet m.m.¹⁵ I denna uppsats är det opraktiskt att utgå ifrån det första synsättet, eftersom Adenauers självbild och beskrivningar av sig själv är viktig för att kunna förstå hans tankebanor kring europeisk integration.

En ytterligare aspekt är den s.k. dubbla hermeneutiken, som dels innebär att forskare måste tolka situationer som redan blivit tolkat tidigare av de sociala aktörerna, dels att dessa tolkningar måste översättas i till vetenskapligt språk, med teoretiska begrepp.¹⁶ Den dubbla hermeneutiken är för min del viktigt att ha i åtanke under forskningsprocessen. Den bild som Adenauer delar med sig i memoarerna är djupt subjektiv, och både hans beskrivningar av utomstående händelser och om sitt eget agerande är redan tolkat av Adenauer själv. Att så är fallet är emellertid positivt i bemärkelsen att en analys av hans tolkning (eller en tolkning av tolkningen om man så vill), ger förståelse om Adenauers tankegångar.

¹³ Gilje & Grimen (2007), sid. 187-189

¹⁴ Gilje & Grimen (2007), sid. 179-185

¹⁵ Gilje & Grimen (2007), sid. 175-179

¹⁶ Gilje & Grimen (2007), sid. 175-179

4.3 Förklaringstyper

Gilje och Grimen tar upp tre olika sorters förklaringstyper inom samhällsvetenskapen, som syftar till att förklara varför något sker: orsaks-, ändamåls- och funktionella förklaringar. Orsaksförklaringar innebär att de förklarande faktorerna tidsmässigt ligger före det som ska förklaras. Ändamålsförklaringar menar på att ett fenomen kan förklaras genom att undersöka de *avsedda* verkningarna. Funktionella förklaringar utgår ifrån att det som ska förklaras existerar för att det fyller en funktion, antingen för samhället som helhet, eller för en del av det.¹⁷ Inom detta begreppssystem menar jag att min studie till största delen ligger inom kategorin ändamålsförklaringar. Förståelse om Adenauers tankegångar nås genom att se till de verkningar, ändamål, som dessa väntas medföra i framtiden.

4.4 Etiska frågor

Enligt Max Weber skall allt vetenskapligt arbete sträva efter vetenskaplig hederlighet. Detta innebär bl.a. att forskaren i så stor utsträckning som möjligt skall undvika subjektiva fördomar och se till så att studien blir intersubjektiv, d.v.s. att resultatet inte är beroende av forskaren. Dessa generella krav gäller givetvis även min studie. Däremot är uppsatsen, p.g.a. sin beskrivande karaktär, inte i större "fara" att bli normativ, i bemärkelsen att den går från att säga hur någonting *är*, till att säga hur någonting *bör vara*, eller hur någon bör agera.¹⁸ Gilje och Grimen talar också om forskarens etiska ansvar gentemot analysobjekten¹⁹; detta anser jag dock inte har någon större relevans för min studie, då mitt analysobjekt (eller snarare mitt källmaterials författare) är död sedan 43 år tillbaka.

5. Teorigenomgång

Uppsatsen har en teorikonsumerande inriktning, vilket innebär att redan existerade teorier används i syfte att skänka förståelse till källmaterialet. Om teorierna finnes vara behjälpliga vid förståelsen av källmaterialet så stärks förvisso teoriernas användbarhet och tilltro (och vice versa), men detta är inte huvudsyftet med uppsatsen.²⁰ Inledningsvis sker en presentation av de tre teorier som kommer att vara utgångspunkten i analysen av Konrad Adenauers åsikter och tankar: realism, liberalism samt konstruktivism. Dessa kommer först att få en genomgång, där huvuddragen i teorierna presenteras. I nästa kapitel kommer de att renodlas till att bilda idealtyper, som operationaliseras för analys på källmaterialet.

¹⁷ Gilje & Grimen (2007), sid. 129-152

¹⁸ Gilje & Grimen (2007), sid. 266-273

¹⁹ Gilje & Grimen (2007), sid. 291-293

²⁰ Esiason et al (2007), sid. 42-43

Valet av just dessa tre teorier baseras på att andra dominerande teorier inom IR, marxism och feminism, inte kan anses applicerbara på den kristdemokratiska Adenauer. Tillämpningen av dessa teorier skulle därför inte vara vetenskapligt relevant, eftersom frågor rörande klass respektive kön inte förekommer i källmaterialet. En undersökning av tidigare forskning som har tillämpat IR-teorier finner att det är främst realism och liberalism som har används, medan andra teorier har givits litet utrymme. Inkluderingen av konstruktivism är ett försök att inge mer originalitet i uppsatsens teorikonsumtion.

5.1 Realism

Realismen är en teori som hämtat inspiration bl.a. från Thukydides, Machiavelli och Hobbes. En central tanke inom teorin är att det internationella systemet präglas av anarki och misstänksamhet. Stater sägs vara utlämnade till sig själva, och det är just *staterna* som politiska aktörer som är centrala i realisternas världssyn. Andra aktörer, såsom internationella organisationer, NGOs eller subnationella institutioner, ges mycket lite utrymme i diskussionen. Det centrala begreppet inom realismen är makt och säkerhet; i relation till andra stater.²¹

Den amerikanska statsvetaren och realisten John J. Mearsheimer lägger fram fem teser som är centrala inom realismen. 1) Det internationella systemet är anarkistiskt. 2) Stormakter besitter militärmakt, som de är beredda att använda. 3) Stater kan aldrig vara säkra på andra staters avsikter. Osäkerhet, inte minst rörande militära intentioner, präglar den internationella politiken. 4) Staters främsta mål är överlevnad, vilket bl.a. tar sig uttryck i en vilja att upprätthålla den territoriella integriteten och självständigheten i nationella beslutsprocesser. 5) Stater är rationella aktörer; de har strategiska överlevnadsplaner.²²

Ett centralt begrepp inom realismen är hegemonisk stabilitet, som används för att förklara den integration som västvärlden har genomgått åren efter andra världskrigets slut. Realisterna menade att en hegemon, USA, hade överlägsen ekonomisk makt och därför kunde knuta övriga väststater till sig. De stod för de kostnader som integrationen förde med sig, vilket ledde till att riskerna minskade för de stater som ville ansluta sig.²³

Enligt Martin Hall är realismens främsta styrka som förklarande teori dess tidlöshet, d.v.s. att det internationella systemet förblir statiskt och anarkiskt, trots att stora framsteg görs på de

²¹ Martin Hall ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 35-44

²² Mearsheimer (2001), sid. 30-32

²³ Martin Hall ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 42-43

nationella planen. Detta förklarar varför krig och misstänksamhet har förblivit det generella temat på internationella relationer trots vidsträckta demokratiseringar och liberaliseringar inom staterna.²⁴

Begreppet maktbalans har också stor betydelse inom realismen, och syftar på ett tillstånd då maktmedlen, bl.a. militära resurser, mellan stater i konflikt är balanserade; på så sätt förhindras krig. Ibland söker stater aktivt efter att uppnå eller bevara en maktbalans i syfte att värna freden.²⁵

5.1.1 Neorealism

Neorealismen är en teori som uppkom under 1970-talet som realismens svar på den utveckling och integration som skett inom utrikespolitiken sedan andra världskrigets slut. Två centrala tänkare inom neorealismen²⁶, Kenneth Waltz och John Mearsheimer, kommer att få en fördjupad genomgång nedan.

Kenneth Waltz grundade neorealismen; hans centrala antagande, och det som skiljer hans argumentation mot den klassiska realismen, är att den mänskliga naturen inte är oföränderlig, utan att det är det internationella systemets struktur som avgör aktörernas handlingsutrymme. Eftersom det internationella systemet är anarkistiskt kommer staternas agerande att styras av maktpolitiska mål.²⁷

John Mearsheimer, en av neo-realismens största förespråkare, bemötte en kritik mot realismen, som hävdade att den inte kunde förklara det internationella samarbete som har vuxit fram efter andra världskrigets slut. Mearsheimer menade på att stater visst kan samarbeta med varandra, men att de alltid i grund och botten har sin egen makt som övergripande mål. Internationella institutioner är endast ett medel som staterna använder sig av för att cementera sin makt; dessa institutioner har inte något eget inflytande över den internationella politiken.²⁸

Ett annat centralt antagande hos Mearsheimer är att stater måste intressera sig för de relativa fördelarna i ett samarbete, snarare än de absoluta (ett s.k. nollsummespel istället för ett plussummespel). En stat kan samarbeta endast om det anses gynna den staten lika mycket, eller mer, än de andra deltagarna i samarbetet. En annan faktor som försvårar arbete är att

²⁴ Martin Hall ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 35-44

²⁵ Martin Hall ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 40-41

²⁶ Martin Hall ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 37-38

²⁷ Waltz (1979), sid. 102-128

²⁸ Mearsheimer (2001), sid. 48-51

stater aldrig kan vara förvissade om att andra parten inte fuskar, och inte lever upp till sin del av ett en överenskommelse.²⁹

5.2 Liberalism

5.2.1 Sammanfattning

Liberalismen skiljer sig på en rad punkter från realismen. I motsats till realismen betonar liberalismen hur samarbete på den internationella arenan kan leda till att öka det gemensamma välståndet, och till fred och frihet. Stater anses vara ömsesidigt beroende av varandra, och eftersom de är rationella inser de detta, och strävar efter samarbete. Liberalismen ser inte stater som homogena enheter; dessa präglas istället av interna motsättningar som avgör hur deras utrikespolitiska agerande kommer att te sig. Dessutom frångår liberalismen realismens exklusiva fokusering på stater, och menar att NGOs, internationella organisationer m.m. också har eget inflytande på den internationella arenan.³⁰ Enligt Andrew Moravcsik är liberalismens största teoretiska styrka att den kan förklara både den förändring som sker i enskilda staters utrikespolitik, och den utveckling som har ägt rum i det internationella systemet de senaste seklen.³¹ Magnus Ericson pekar ut tre karakteristiska egenskaper hos liberalismen: idealism, interdependens och inrikespolitisk intressekonkurrens.

5.2.2 Idealism

Den första egenskapen är den normativa inställningen, som ibland går under begreppet idealism. Där argumenteras för att alla människor har grundläggande fri- och rättigheter, och att de stater som värnar om dessa (demokratier) är benägna till fred och samförstånd. Begreppet ”den demokratiska freden” syftar till just denna tanke på demokratiers benägenhet till fred. En särskild inriktning inom den normativa liberalismen är *kosmopolitanism*, som menar att uppdelningen av världens befolkning i stater är oetisk, och att stater i den globaliserade världen inte längre kan garantera medborgarnas fri- och rättigheter. Istället måste internationella, t.o.m. globala, institutioner skapas som tillgodoser de mänskliga rättigheterna.³²

Dessutom finns det enligt Moravcsik inom i alla liberala inriktningar en ekonomisk dimension, som menar att de stater som ägnar sig åt frihandel och förespråkar

²⁹ Mearsheimer (2001), sid. 51-54

³⁰ Magnus Ericson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 51-53

³¹ Moravcsik (1997), sid. 534-536

³² Magnus Ericson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 53-55

marknadsekonomi, och som uppvisar ekonomisk tillväxt, både är mer fredliga och mer villiga att respektera sina medborgares fri- och rättigheter.³³

5.2.3 Interdependens

Den andra egenskapen hos liberalismen som Ericsson tar upp är föreställningen om den globala interdependensen, d.v.s. ömsesidigt beroende, mellan stater. Denna interdependens har uppkommit främst genom mellanstatlig handel, där olika stater har specialiserat sig på olika områden, vilket leder till ett beroende i handeln. Andra omständigheter som har givit upphov till interdependens är bl.a. den globala karaktären hos miljöförstörningar och epidemier.³⁴

De liberala tänkarna Robert Keohane och Joseph Nye menar att denna interdependens leder till att stater inser de ömsesidiga fördelarna som står att finna genom internationellt samarbete. Internationella institutioner övervakar detta samarbete, och minskar även risken att stater fuskar genom att inte leva ut till sina åtaganden. Detta genomförs genom att institutionerna för med sig ett långsiktigt perspektiv på samarbetet, där staterna inser att de långsiktiga fördelarna med ett samarbete är större än de kortsiktiga fördelarna som fusket för med sig (d.v.s. en tro på ett plussummespel). Såväl formella som informella institutioner påverkar beroendestrukturerna mellan stater, och de normsystem som existerar inom staterna påverkar också deras beteende.³⁵ Detta resonemang liknar det som framförs av konstruktivisterna som presenteras nedan.

Här kan det dock skönjas en splittring inom liberalismen. Den liberala tänkaren Andrew Moravcsik motsätter sig denna s.k. institutionalism, där de internationella institutionernas självständiga inflytande betonas, och hävdar att staters villighet till samarbete snarare till största delen beror på deras interna sammansättning. Om, exempelvis, den styrande eliten i ett samhälle har en aggressiv och revisionistisk attityd, försvåras samarbete. Den interna sammansättningens påverkan på möjligheterna till samarbete blir helt avgörande i en situation där båda staterna gynnas av samarbete, men där en part gynnas mer än en annan.³⁶

5.2.4 Inrikespolitisk intressekonkurrens

Moravcsik resonemang leder in på den tredje av liberalismens egenskaper som Ericsson tar upp, nämligen den inrikespolitiska konkurrensen mellan olika intressen. Denna konkurrens

³³ Moravcsik (1997), sid. 534

³⁴ Magnus Ericsson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 58-60

³⁵ Keohane & Nye (1977), sid. 3-22

³⁶ Moravcsik (1997), sid. 520-521

leder till att olika grupper är vid makten vid olika tidpunkter, vilket resulterar i en utrikespolitik som skiljer sig åt över tid. De skilda institutionella grunderna i olika länder påverkar i sin tur förutsättningarna för denna intressekonkurrens, och därmed vilka intressen som kommer att vara representerade inom utrikespolitiken.³⁷

Moravcsik utgår ifrån ett ”bottom-up”-synsätt och betonar att liberalismen har sin grund i individen, och individens kamp för materiell och annan välfärd; detta avgör hur statens preferenser formar sig. Individen kan under olika omständigheter vara samarbetsvillig, eller benägen till konflikt. Hur detta ter sig påverkas av samhällets förutsättningar: frågor rörande bristfälliga materiella resurser brukar leda till konflikter, likaså om det råder ojämlikhet i politiskt inflytande. Om det däremot finns ett överflöd av materiella resurser och det politiska inflytande präglas av jämlikhet, råder generellt sätt samarbetsvilja. Moravcsik anser att olika samhällsstrukturer leder till olika förutsättningar, både för hur olika samhällsgrupper kommer till tals (brett deltagande i demokratier respektive smalt deltagande i diktaturer), och hur statens agerande utåt tar sig form (enhetligt eller splittrat).³⁸

Det internationella systemets utformning spelar också roll i hur staternas preferenser tar sig form; av särskilt vikt här är styrkan på den ovan nämnda interdependensen mellan stater. Detta påstående liknar den hos neorealisterna, som presenterades ovan, med skillnaden att den internationella kontexten inte endast påverkar de utrikespolitiska målen, utan också resultaten. Detta eftersom resultatet av konflikter eller samarbeten mellan stater, enligt Moravcsik, inte endast beror på staters resurser (militär makt etc.), utan också styrkan i sina preferenser, d.v.s. viljan att genomföra en önskan.³⁹

5.3 Konstruktivism

Konstruktivism, eller socialkonstruktivism som den ibland kallas, uppkom som teori inom internationella relationer först i samband med kalla krigets slut. Detta oväntade skede inom världspolitiken ledde till en utbredd kritik mot realismens och liberalismens allomfattande teorier. Det som uppkom, konstruktivismen, fokuserade mer på samspelet mellan struktur och aktör, och hur detta förändras över tid. Konstruktivismen varierar mycket mellan olika inriktningar, men en genomgående trend är fokuseringen på hur olika sociala konstruktioner, identitet, kultur, normer, språk etc., påverkar aktörers agerande, och hur dessa konstruktioner

³⁷ Magnus Ericson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 61

³⁸ Moravcsik (1997), sid. 516-520

³⁹ Moravcsik (1997), sid. 521-254

formas. I motsats till postmodernismen menar konstruktivisterna att det finns en objektiv verklighet, men att denna kompletteras av sociala verkligheter, som är föränderliga.⁴⁰

Den framstående⁴¹ konstruktivistiska teoretikern Alexander Wendt menar att liberalismen och realismen felaktigt utgår ifrån att aktörer i alla situationer är rationella. Han anser att de försummar den betydelse som identitet har för aktörers handlande, och att dessa teorier inte heller kan upptäcka förändringar i identitet över tid. Han poängterar dock att identitet inte alltid är en central förklaringsfaktor i alla situationer inom internationella relationer. Konstruktivismen är för Wendt inte en helt nyskapande teori, utan hämtar inspiration från neorealismens fokus på staten som aktör och på den internationella strukturens betydelse för statens handlingsutrymme, och från liberalismens idéer om institutionsbygge och internationella institutioners inflytande över staters politik.⁴²

Om det förutsätts att den internationella strukturen är anarkisk och präglas av säkerhetsbetänkelser menar Wendt att det går att dela upp staters samarbetsvilligheter i olika kategorier, beroende på hur mycket de identifierar med de andra deltagarna i samarbetet. Om identifikationen är liten eller måttlig, förblir samarbetet litet, och staterna själva tar störst ansvar för sin säkerhet. Om däremot identifikationen är stor mellan deltagarstaterna, ges möjlighet för ett stort samarbete, eftersom det motiveras i termer av ”kollektiv säkerhet”. Inom denna kategori finns det inom samarbetet också en tendens att gå ifrån rena säkerhetsbetänkelser, till en vilja att sprida eller bevara gemensamma normer och värderingar.⁴³

5.3.1 Socialisering

I forskning inom internationella relationer motsätter sig konstruktivister de rationella teorierna, som inkluderar både liberalism och realism. Aktörers intressen är enligt dem inte givna på förhand, utan formas av strukturen, som utgörs av de sociala konstruktionerna. Det hävdas att normer i den internationella politiken formar aktörernas identiteter, vari det centrala begreppet socialisering är av vikt. Aktörer blir efter tids vistelse i sociala miljöer övertygade om de rådande normernas giltighet, och anpassar sig efter dem eftersom de genuint tror på dem, snarare än att de känner ett behov att följa dem p.g.a. rädsla för

⁴⁰ Johan Eriksson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 87-93

⁴¹ Johan Eriksson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 101

⁴² Wendt (1992)

⁴³ Wendt (1992), sid. 399-401

straffpåföljder eller dylikt. De reella möjligheterna för samarbete mellan stater anser konstruktivisterna således vara stora.⁴⁴

På detta följer att politiska ledares handlande, och staternas utrikespolitik, inte är kallt rationellt beräknande, utan blir socialiserade in i de olika normsystem som råder inom internationella institutioner och i den internationella politiken i allmänhet, genom att vistas i dessa särskilda sociala miljöer. Således är, enligt konstruktivisterna, internationella institutioners makt att påverka staters agerande stor.⁴⁵

5.4 Litteratur som applicerar teorierna

Dessa teorier är flitigt återkommande i den vetenskapliga litteraturen, och appliceras på vitt skilda händelser och processer i den empiriska världen. Ett urval av denna litteratur kommer att presenteras, för att ge förståelse om teoriernas applicering.

Victor Cha söker i en artikel förstå varför relationerna mellan USA och Sydkorea har försämrats de senaste åren genom att analysera deras uppfattningar om säkerhet och samarbete utifrån realistiska och liberala perspektiv. Han finner att Sydkoreas politik präglas av realismens misstänksamhet och tron på ett nollsummespel. Sydkorea är rädd för att USA:s politik ska gynna Nordkorea mer än Sydkorea, och motsätter sig därför avtal där Sydkorea ges en mindre roll. De anser att deras säkerhet minskar om denna typ av samarbete fortgår. USA:s politik präglas däremot av liberala synsätt på samarbete. De tror på ett plussummespel, och tror att samarbete kan leda till fördelar för alla parter, oavsett om ett land kortsiktigt missgynnas i ett avtal. Victor Cha menar att dessa skilda inställningar förklarar de observerade svårigheterna i samarbetet mellan Sydkorea och USA.⁴⁶

I en C-uppsats av Thomas Lassi förklaras den s.k. Bushdoktrinen utifrån perspektiven liberalismen och realism. Han finner att doktrинens mål, spridandet av demokrati och marknadsekonomi, stämmer överens med liberalismens idéer om moral och det internationella systemets utveckling, men att dess medel, militär makt, mer faller inom realismen.⁴⁷

Mike Winnerstig har, i likhet med Lassis uppsats, analyserat USA:s utrikespolitik med hjälp av realism och liberalism, men har tagit en annan tidsperiod, 1981-1997. En intressant aspekt med studien är dock att Winnerstig har slagit ihop liberalism och konstruktivism till en teori,

⁴⁴ Johan Eriksson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 91-99

⁴⁵ Johan Eriksson ur Gustavsson & Tallberg (2006), sid. 208-209

⁴⁶ Cha (1997), sid. 609-622

⁴⁷ Lassi (2009)

där det från konstruktivismen hämtas idéer om aktörers och staters identiteter, och dessas betydande roll i utrikespolitiken.⁴⁸

Vad han finner är att utrikespolitikens gemensamma drag under den givna tidperioden visar tecken på såväl realism som liberalism-konstruktivism. De realistiska dragen är flertaliga: under kalla kriget fokuserade USA till största delen på Sovjet som central aktör, trots att det fanns andra kommunistiska länder. Detta tyder på att USA erkände militärmakt som att ha avgörande betydelse för maktförhållandet. Andra realistiska tendenser är att de efter Kalla Kriget hade ett stort intresse av att genom NATO utöva ett starkt inflytande i Europa, och att fortsätta ha en stor militär närvaro. Liberal-konstruktivistiska ståndpunkter kommer till uttryck genom ett moralistiskt intresse i att både utveckla demokratin i de gamla kommuniststaterna, och att bevara och beskydda de demokratiska och liberala institutionerna i Västeuropa. Detta tyder på att USA sätter hopp på den s.k. demokratiska freden; att demokratiska länder är mer benägna till fred. USA ville också se en militär och ekonomisk integration i Europa, vilket frångår realismens intresse av en maktbalans.⁴⁹

Andrew Moravcsik presenterar i boken "A Choice for Europe" olika modeller, hämtat från IR-teorier, som förklarar varför europeisk integration ägde rum efter andra världskriget. Han delar in modellerna i två olika kategorier: de som fokuserar på ekonomi och de som fokuseras på geopolitiska säkerhetsbetänkelser.

Fokuseringen på ekonomi som mål faller inom liberalismens tankar om internationellt samarbete som ett plussummespel där samliga parter gynnas. Inom kategorin där säkerhet är målet (och ekonomi endast ett medel för att uppnå detta) ryms, enligt Moravcsik, fyra modeller som platsar in inom samtliga tre perspektiv som behandlas i denna uppsats. Den första modellen är hämtad från neo-realismen, och fokuserar på maktbalansen och vikten för Europa att skydda sig från Sovjetunionen genom att ena sig och alliera sig med USA. Den andra modellen är en blandning mellan realism och liberalism, och menar på att Europa genom integrationen ville skapa en egen stark aktör som kunde rivalisera med de andra supermakterna. Den tredje modellen, som är liberalt institutionalistisk till sin karaktär, förklarar integrationen genom att hävda att den förebyggde konflikter mellan de Västeuropeiska staterna, främst med Tyskland. Den fjärde och sista modellen bygger på

⁴⁸ Winnerstiege (2000), sid. 25-94

⁴⁹ Winnerstiege (2000), sid. 251-262

konstruktivismen, och fokuserar på att integration förespråkades i olika grad beroende på de strukturella förutsättningarna i de skiljda länderna.⁵⁰

Förhoppningen är att dessa exempel givit en större insikt i teorierna genom att visa hur de konkret har applicerats på empiriskt material.

6. Operationalisering

Så som framkommit i presentationen ovan innehåller de tre teorierna olika interna inriktningar, och olika teoretiker skiljer sig åt i vad de menar är de centrala aspekterna i teorin. För att dessa teorier ska kunna appliceras på källmaterialet måste därför en renodling ske, där teorierna omvandlas till idealtyper. Gemensamma drag hos de olika teoriernas inriktningar kommer att urskiljas.

6.1 Realism

Gemensamt för de olika inriktningarna är ett starkt fokus på staten som ensam aktör i en anarkisk ordning, där staten betraktar andra stater med misstänksamhet. Detta leder till svårigheter vid samarbete. Inom neorealismen betonas att den mån staten går med på samarbete är om detta anses gynna dem mer eller lika mycket som de andra i samarbetet; den fokuserar på de relativa, snarare än de absoluta fördelarna. Statens maktförhållande till andra stater och värnandet om sin egen säkerhet och territoriella integritet är central; militär makt är av stor betydelse. Ett annat viktigt begrepp inom realismen är maktbalans mellan stater.

6.2 Liberalism

Liberalismen menar att världens stater är ömsesidigt beroende av varandra, och att samarbete och integration är ett plussummespel där alla medverkande gynnas. Andra tecken på liberalism är att staten inte är den enda aktören inom internationell politik, att stater präglas av intern intressekonkurrens, samt att det finns en vilja att sprida vissa normativa ideal (mänskliga rättigheter m.m.).

6.3 Konstruktivism

Inriktningarna inom konstruktivismen är heterogena, men ett gemensamt drag är de menar att aktörers handlande i stort sett styrs av sin kontext, i form av sociala betingelsen som kultur och identitet. Med utgångspunkt i Alexander Wendt är uttryck av konstruktivism ett fokus på identitet och kultur som avgörande drivande faktorer i politiken. Dessutom finns tankar på att

⁵⁰ Moravcsik (1998), sid. 27-38

graden av samarbete mellan stater beror på dessas identifikation med varandra. Wendts konstruktivism delar realismens syn på staten som central aktör inom internationella relationer; den betraktas dock inte som en homogen enhet.

6.4 Analysschema

Fem kategorier har urskiljts bland teorierna:

	Realism	Liberalism	Konstruktivism
Möjligheter till internationellt samarbete	Små	Stora	Stora
Central(a) aktör(er)	Staten	Staten, NGOs, internationella organisationer, etc.	Staten
Drivande faktor	Säkerhet	Ekonomi	Identitet
Det internationella systemets karaktär	Anarkiskt	Interdependent	Varierande – beroende på rådande normer
Statens karaktär	Homogen	Heterogen	Heterogen

I detta skede är det viktigt att påpeka att idealtyperna för de tre teorierna inte är ömsesidigt uteslutande. Konstruktivismen går på flera punkter ihop med liberalism och realism, något som är en naturlig följd av att den, enligt Wendt som beskrivits i det tidigare kapitlet, har hämtat inspiration från dessa två teorier. Konstruktivismens starka fokus på identitet och kultur skiljer den dock åt från de övriga två, och möjliggör dess tillämpbarhet i att kategorisera källmaterialet.

7. Resultat/Analys

Analysens fem kategorier kommer att användas för att strukturera analysen av källmaterialet, och göra den mer övergripelig. För att få kännedom om Adenauers idéer kommer både hans deskriptiva och hans normativa yttranden att analyseras, d.v.s. både hur han beskriver världen och vilka åsikter han ger uttryck för. Dessa två kategorier är givetvis relaterade och beroende av varandra. Uttalanden hos Adenauer kommer att beskrivas på sammanfattande vis, för att få ut essensen, medan direkta citat också används för att förstärka och belysa viktiga poänger. Användningen av citat hjälper också läsaren att lättare följa med i resonemanget. Såväl citat som sammanfattande beskrivningar av Adenauers uttalanden följs av sidnummer. Dessa refererar till boken *Minnen 1945-1953* av Konrad Adenauer, från 1965.

Det som kommer att diskuteras är inte endast Adenauers idéer om västeuropeiska angelägenheter, utan också de som berör kommuniststaterna österut. Detta är intressant i

ljuset av uppsatsens frågeställning eftersom Adenauer ställer Europa som motpol till dessa. Dessutom är dessa staters själva existens, och den fara som de påstås innebära för Europa, en motivering (bland andra) för den europeiska integrationen.

Det är relevant att notera att Adenauer stundom pratar om *europeisk* politik, och stundom om *västeuropeisk* sådan. *Europa* eller *europeiskt* används även i de fall där det är uppenbart att Adenauer syftar till de områden som ligger väster om järnridån (ett exempel av många är sid. 400). Dessa begrepp används alltså i princip som synonymer i memoarerna.

7.1 Möjligheterna till internationellt samarbete

En tanke som genomsyrar memoarerna är behovet för Europa att åstadkomma politisk och ekonomisk integration i den omedelbara tiden efter kriget, och att denna integration så småningom ska bana väg för Europas förenta stater. Integrationen måste ha sin grund i samarbetet mellan Tyskland och Frankrike. (sid. 290) Denna idé menar Adenauer dessutom ha starkt stöd hos befolkningen i Tyskland. (sid. 172)

”Unionen skulle också få tjäna som en grundsten för Europas förenta stater” (sid. 290)

Adenauer uttrycker sitt starka stöd för den s.k. Schumanplanen från 1950, där det föreslås att hela den samlade kol- och stålproduktionen i Frankrike och Tyskland skulle samordnas; denna samordning anser Adenauer utgöra grundvalarna i den framtida Europeiska integrationen. Samordning av dessa industrier skulle leda till ökad insikt i varandras militära kapacitet och minska osäkerheten mellan staterna. (sid. 305-306) Att Adenauer på detta vis ger insikt för ett främmande land i Tysklands industrier tyder på att han avsäger sig realismens tankar på att staters relationer till varandra präglas, eller bör präglas, av misstänksamhet.

”Schumans plan motsvarade till alla delar de idéer jag själv länge haft om en integrering av de europeiska nyckelindustrierna.” (sid. 306)

”Om kolet och stålet förvaltades gemensamt och man därtill också skapade en gemensam europeisk armé, då hade man därmed också enligt min uppfattning åstadkommit det viktigaste fundamentet för ett förenat Europa” (sid. 358)

Adenauer betraktar i liberalismens anda samarbete som ett plussummespel, då han erkänner att integrationen till en början medför nackdelar för Tyskland, men att de i det långa loppet leder till fördelar för alla parter. (sid. 479, 508)

På ett tidigt stadium har dock Adenauer vissa förbehåll innan samarbete kan genomföras, t.ex. att Frankrike ger upp sina anspråk på den västra Rhenstranden. (sid. 26)

7.2 Central aktör

Adenauer ger uttryck åt idén att Europa är en aktör i egen kapacitet jämte USA och Sovjetunionen. (sid. 307-308) Detta frångår realismen och konstruktivismens fokus på staten som ensam aktör på den internationella arenan, och är närmare liberalismens multiaktörsperspektiv, där internationella organisationer tillskrivs möjligheter att agera som självständiga aktörer.

På ett antal ställen uttalar sig Adenauer explicit mot nationalstaten som koncept i Europa (sid. 400, 505-506): ”De europeiska nationalstaterna hade enligt min uppfattning ett förflutet men ingen framtid. Det gällde både på det politiska, det sociala och det ekonomiska området” (sid. 506)

Följande citat ger dock uttryck för både liberala och realistiska tankegångar: ”Vårt mål måste bli att skapa en tredje kraft i form av ett förenat Europa, en kraft som visserligen aldrig kunde bli långt när så stark som dessa både stormakter [USA och Sovjet] men ändock kunde bli så stark såväl ekonomiskt som politiskt att den, om latent skiljaktigheter hotade att utveckla sig till akuta spänningar, dock kunde lägga sin tyngd i vågskålen för en bevarad fred.” (sid. 307-308)

Här ges visserligen det heterogena aktörsperspektivet plats, men samtidigt uttrycks realistiska tankar om att upprätthålla en maktbalans för att åstadkomma fred. Europa ges alltså en självständig roll, samtidigt som den agerar under realistiska förutsättningar på den internationella arenan.

Trots att idén om ett förenat Europa är frekvent förekommande finns det hos Adenauer också vissa uttalanden som indikerar ett mer nationellt egenintresse. Detta gäller bl.a. de franska kraven på området väster om floden Rhen (sid. 26) och kraven på att Saarområdet skall vara frigjort från Förbundsrepubliken (sid. 116-117). Dessa kritiserar Adenauer skapt, och menar att de leder i till bitterhet hos den tyska befolkningen som i längden kan leda till svårigheter i integrationen.

På förslaget om ett europeiskt försvarsarbete (EDC) är Europa återigen den centrala aktören gentemot utomeuropeiska aktörer, främst Sovjet och östblocket. (sid. 319-323, 375-376). Även här har Adenauer dock inte helt övergett tanken på den tyska staten som egen aktör:

”Som en självklar förutsättning för ett tyskt deltagande i Europas försvar såg jag dock Tysklands fullständiga likaberättigande med övriga europeiska folk.” (sid. 323)

7.3 Drivande faktor

Som grund för den europeiska integrationen tar Adenauer upp främst tre beståndsdelar: ekonomiska fördelar av ett integrerat näringsliv, skydd mot Sovjetkommunismen, samt bevarandet och cementeringen av ett gemensamt kulturarv. Av dessa tre läggs störst vikt vid de senare två.

Ekonomi

Adenauer talar i viss utsträckning i liberala banor om de ekonomiska fördelar som en europeisk integration kan medföra:

”Gemensamma ekonomiska intressen vore nämligen enligt min uppfattning de säkraste och bästa grundvalarna för ett närmande folken emellan och säkrandet av en varaktig fred” (sid. 21)

”...parallellt löpande, likriktade ekonomiska intressen är och alltid har varit den sundaste och varaktigaste grundvalen för goda politiska relationer de olika folken emellan.” (sid. 27)

”Om denna federation verkligen skulle kunna bli verklighet, måste den emellertid vila på nationalekonomiskt sunda grundvalar.” (sid. 195)

Kultur/identitet

Adenauer ger uttryck för att det finns ett gemensamt europeiskt kulturellt arv, sprunget ur kristendomen, som den kommande europeiska gemenskapen ska baseras på.

”CDU önskade nu att det nya Tyskland medborgare skulle bli hängivna européer, som utifrån den gemensamma kristet-västerländska grundåskådningen fyllde sin uppgift i den europeiska gemenskapen.” (sid. 195)

”Utvecklingen mot integration och bildandet av större nationsgemenskaper tjänade bevarandet av de västerländska kristna värden som gav mening åt vårt liv.” (sid. 477)

På ett bredare plan menar Adenauer att det europeiska folket delar en fundamental ödesgemenskap: ”Fortfarande drömde man här och var den gamla självmordsdrömmen om nationell autarki, trots att vem som helst borde kunna se och peka på de fakta som inte bara

för vår egen del utan i större och mindre utsträckning för alla europeiska folk skapat denna fullständigt nya situation, som karakteriserades av en oundviklig ödesgemenskap och ett ömsesidigt behov av varandras hjälp.” (sid. 440)

Ekonomiska antaganden existerar hos Adenauer, men de blandas med föreställningen att européer förenas av ett gemensamt kulturarv som är en förutsättning för politisk och ekonomisk integration, en tanke som ligger nära konstruktivismen. Ett talande perspektiv är att Adenauer hävdar att de fördelar som kommer genom samarbetet i form av ökat förtroende och minskad osäkerhet mellan stater är viktigare än de ekonomiska fördelar som följer. (sid. 293) I ett senare stycke anser Adenauer att ett utbyte av ungdomen inom Europa är av vikt för att ”fånga och koncentrera den europeiska ungdomens fantasi”. (sid. 482)

Säkerhet

Inom memoarerna ryms det dock också idéer som lutar åt realismen. Den eftersträlvade integrationen motiverar Adenauer inte endast genom ekonomiska fördelar och en gemensam identitet, utan också genom säkerhetsbetänkelser. Dessa tar sig två uttryck.

Det första är att integration minskar riskerna för krig inom Europa, främst mellan Tyskland och andra länder (sid. 322, 494): ”Ett nationalistisk Tyskland, som hålls utanför Europa, är och förblir en fara för krig. Ett Tyskland som helt inordnas i Europa är lika självfallet en fredsfrämjande faktor.” (sid. 322)

Det andra, och det som Adenauer fokuserar mest på, är att en uppvisning av Europas styrka (genom integration såväl som upprustning) avskräcker en eventuell Sovjetisk invasion. (sid. 203, 290-292, 317-318, 375-376, 506, 543) Detta är uttryck för en mer realistisk inställning till samarbete, som motiveras av säkerhetsbetänkelser. På grund av att politisk integration leder till ett starkare Europa menar Adenauer att Sovjet aktivt försöker att förhindra att Tyskland integrerades med resten av Västeuropa. (sid. 487) Han anser vidare att de gamla nationalstaterna inte länge själva kan garantera sina medborgares frihet och välfärd (sid. 509)

”Om man verkligen kunde övertyga Sovjetunionen om Västeuropas fasta vilja och beslutsamhet att ta ett nytt och avgörande steg, då kunde detta säkert få en vittgående verkan på den sovjetiska politiken gentemot Europa och världen.” (sid. 292)

Kombination

Ett centralt tema hos Adenauer är att säkerhetsbetänkelser och föreställningar om en gemensam kultur blandas, i bemärkelsen att den västerländska kulturen är under angrepp av kommunismen och måste beskyddas.

På temat om en fruktad sovjetisk invasion säger Adenauer: ”Vår västerländskt kristna kultur, själva kristendomen skulle komma att förintas” (sid. 445)

”Västerns världs var svårt hotad. Förbundsrepubliken Tyskland var en del av denna västvärld. [...] Denna gemensamma fara innebar en ödesgemenskap, för var en aggression än satte in, så skulle denna gemenskap dock därigenom träffas i alla sina lemmar.” (sid. 360)

”...på detta sätt skulle fransmän och tyskar stå på varandras sida och också, om så blev nödvändigt, kämpa skuldra vid skuldra som bröder, till Europa och vår västerländska civilisations försvar” (sid. 371)

7.4 Det internationella systemets karaktär

Adenauer menar på att det enda sättet för segrarmakterna att försäkra sig om långvarig fred i Europa är att genomdriva en ekonomisk och politisk integration. (sid. 494) Han ger även uttryck för att det råder en ekonomisk interdependens mellan länderna i Västeuropa. Allt detta är tydliga tecken på en liberal inställning.

”Den del av Tyskland som inte är besatt av ryssarna är en integrerad del av Västeuropa. Om den blir sjuk, kommer detta att få de svåraste följderna för hela Västeuropa, också England och Frankrike.” (sid. 25)

I förhållande till Tysklands grannländer betonar Adenauer också att deras säkerhet endast kan garanteras genom ekonomiskt utbyte och samarbete med Tyskland. (sid. 26) Han saknar också förståelse för att de franska säkerhetsbetänkelserna tar sig uttryck i ett krav på demontering av den tyska stålindustrin. (sid. 237-238)

Realismens fokusering på militär makt som maktmedel för stater frångås också inom den europeiska integrationen, genom att Adenauer motsätter sig återuppbyggandet av den tyska militärmakten, och endast går med på det i liten skala om det sker inom ramen för en europeisk federationsarmé. (sid. 320)

Adenauers syn på det internationella systemet har dock en pluralistisk karaktär. Medan inställningen till övriga Västeuropa präglas av en tro på samarbete och samförstånd, uttrycker han en djupt skeptisk bild av förhållandet till Sovjetunionen, som han återkommande i memoarerna menas måste bemötas med hårt motstånd. Riskerna är annars, menar han, att en Sovjetisk invasion är en reell möjlighet. Metoden att förhindra detta är genom att uppvisa en enad västeuropeisk fasad utåt. (sid. 203, 290-292, 317-318)

Tankesättet kan exemplifieras med följande citat, rörande CDU:s politik vid förbundsdagsvalet 1949: "...ett parti som tagit till sin uppgift att åt vårt land söka säkra dess rättmätiga plats i ett kristet Europa och därigenom bidra till upprättandet av en effektiv fördämning mot den bolsjevistiska marxismens syndaflod." (sid. 203)

Möjligheterna till samarbete med Sovjetunionen begränsas enligt Adenauer av den anledningen att detta land, i motsats till de västliga staterna, endast förstår sig på makt, och måste bemötas med detta. (sid. 358-359, 444) En upprustning av västs militära potential måste ske för att möta hotet österifrån. (sid. 520, 543)

"De totalitära staterna erkänner bara en utslagsgivande faktor, nämligen makten. Enda möjligheten att med utsikt till framgång föra förhandlingar om regleringen av internationella frågor med en totalitär stat, och i all synnerhet Sovjetunionen, var därför att se till att den part som förde dessa förhandlingar var lika stark som Sovjetunionen, om inte rentav ännu starkare." (sid. 359)

Den liberala tron på samarbete är alltså begränsad till de västeuropeiska länderna och eventuellt USA, medan Adenauer gentemot de socialistiska länder tar en betydligt mer realistisk inställning, som präglas av misstänksamhet och ett fokus på militär styrka som maktmedel. Det finns en stark vilja att upprätthålla den territoriella integriteten i den del av Europa som är väster om järnridån. Det kan tolkas som att Adenauer endast tror på samarbete mellan de stater som delar den kristet-västerländska grundåskådningen, medan de som inte gör det bör behandlas med misstänksamhet.

7.5 Statens karaktär

I fråga om europeisk integration hävdar Adenauer på flera ställen att det finns en överväldigande majoritet i Tyskland som eftersträvar samarbete och integration. (sid. 172, 235, 290) Det stora flertalet sägs också motsätta sig ett återupprättande av den tyska krigsmakten. (sid. 334) Adenauer ger sken av att hans politiska strävanden är en förlängning

av det tyska folkets åsikter, då han tolkar opinionen som starkt integrationsvänlig. Ingenstans indikeras det att det i Tyskland finns en motvilja mot en bred europeisk integration. Detta kan återknytas till realismens tankar om homogena stater i utrikespolitiken.

Denna bild av en homogen tysk befolkning är emellertid inte helt genomgående i memoarerna; Adenauer ger uttryck för att det hos folket finns en splittring i åsikter rörande Tysklands deltagande i ett europeiskt försvarssamarbete. (sid. 361-364)

8. Diskussion

Analysramens fem kategorier har strukturerat upp materialet, och genomgången fann att helt och hållet kunna kategorisera Konrad Adenauers idéer inom någon av de tre teoriernas idealtyper är en omöjlighet, eftersom inga av idealtyperna helt täcker in Adenauers åsikter. Element från samtliga tre teorier kan urskiljas, och vilka av teorierna som bäst beskriver Adenauers åsikter beror på vilket politiskt område som är i centrum. Bilden av det internationella systemets karaktär som Adenauer förmedlar i sina memoarer är att vitt skild karaktär, beroende på om det som diskuteras är inomeuropeiska angelägenheter eller om det rör förhållandet till Sovjetunionen och dess satellitstater.

Adenauers normativa uttalanden om såväl behovet av en europeisk gemenskap som behovet att bjuda motstånd mot kommunismen härleds ur hans deskriptiva uttalanden om hur verkligheten ser ut.

Integrationen inom Västeuropa bedöms av Adenauer som inte endast möjlig att genomföra p.g.a. en gemensam kristen identitet. Den är också nödvändig, till den grad att Adenauer bedömer den som oundgänglig för Europas överlevnad. Syftet med integrationen är dels att främja ekonomisk tillväxt, dels för att förhindra ett nytt krig både inom Europa och mot Sovjet. De drivande faktorerna får dock sägas ha mer fokus på den föreställda gemensamma identiteten och hotet från Sovjet, än på de ekonomiska fördelarna som integrationen medför. Adenauer betraktar den europeiska integrationen som ett plussummespel, eftersom han accepterar att Tyskland kan förlora på samarbetet kortsiktigt, men gynnas av det i det långa loppet. Det internationella systemets karaktär, när det rör de västeuropeiska staterna, är interdependent och samarbetsvänligt. Adenauer nämner också att ett kulturellt utbyte är viktigt för att stärka europaidentifikationen hos unga människor.

På detta område finns element från samtliga tre teorier; från liberalismen den starka tron på ett politiskt och ekonomiskt samarbete (som dessutom till sin karaktär är ett plussummespel) och på att det råder ekonomisk interdependens mellan staterna, från konstruktivism fokuseringen på den europeiska identiteten och kulturen, och från realismen en motivering till integrationen i termer av säkerhet och territoriell integritet.

I motsats till samarbete inom Europa präglas Adenauers inställning gentemot Sovjetunionen av osäkerhet, tron på vikten av militär makt (och uppvisningen av denna) samt på hänsynstagandet av Europas säkerhet och territoriella integritet. Det är en kompromisslös attityd som inte ger utrymme för samarbete eller förhandlingar. Det som står på spel är inte mindre än hela den västerländska kristna civilisationens överlevnad. Dessutom ger Adenauer uttryck för att Europa bör arbeta för att upprätthålla maktbalansen mellan USA och Sovjet. Allt detta är tydliga tecken på ett realistiskt ställningstagande, och det internationella relationerna i förhållande till Sovjet ligger nära anarki.

Vad som däremot skiljer åsikterna från realismen är att Europa betraktas som en enhet i sammanhanget, och det är dennes territoriella integritet och självständighet som är i fokus, snarare än Tysklands. Adenauer motiverar detta ställningstagande med att nationalstaterna inte anses kunna erbjuda tillräckligt starkt motstånd mot Sovjet. Hans resonemang på denna punkt närmar sig den som finns inom den liberala kosmopolitismen.

Dessutom föreligger det, precis som för den inomeuropeiska integrationen, en konstruktivistisk dimension, där den europeiska identiteten och kulturen måste försvaras gentemot kommunistiska angrepp. På denna punkt kan paralleller dras till Alexander Wendts diskussioner om hur möjligheterna för säkerhetssamarbete att lyckas beror på i vilken grad de deltagande staterna identifierar sig med varandra. Adenauer identifierar sig själv, och hela Tyskland, starkt med de övriga västeuropeiska staterna, och Wendts teorier kan därför användas som förklaring till hans starka integrationsförespråkande. Wendt menar också, i linje med Adenauers idéer, att det i sådana starka samarbeten finns en vilja att bevara föreställda gemensamma normer och värderingar. Misstron till Sovjet hos Adenauer kan också betraktas som ett försök att förstärka den interna europeiska identiteten mellan folken, genom att identifiera en gemensam antagonist.

Rörande statens homogenitet medger Adenauer att det föreligger splittringar inom den tyska befolkningen i enskilda sakfrågor, men det stora flertalet anger ändå vara positivt till

europaisk integration generellt. Detta är i stora drag i linje med realismens idéer om homogena stater i utrikespolitiken.

Det kan argumenteras för att Adenauers idévärld rörande Europa kan liknas vid en plattform. Det översta planet är behovet att beskydda och upprätthålla den kristet västerländska civilisationen. För att uppnå detta behövs ett undre plan, som handlar om ett gemensamt europeiskt försvar gentemot Sovjetunionen. Detta försvar måste i sin tur bygga på ytterligare ett plan, en europeisk integration, som tar sig uttryck i såväl ekonomiskt och politiskt som militärt samarbete, samt på ett kulturellt utbyte.

Resultaten av appliceringen av analyskemat, som visar att samtliga teorier får förklaringskraft, ger följande:

	Realism	Liberalism	Konstruktivism
Möjligheter till internationellt samarbete	Små	Stora	Stora
Central(a) aktör(er)	Staten	Staten, NGOs, internationella organisationer, etc.	Staten
Drivande faktor	Säkerhet	Ekonomi	Identitet
Det internationella systemets karaktär	Anarkiskt	Interdependent	Variérande – beroende på rådande normer
Statens karaktär	Homogen	Heterogen	Heterogen

Kopplingar till tidigare forskning om Adenauer är relevanta att uppmärksamma. Som tagits upp i kapitel 2 menade Gero von Gersdorff att Adenauer var under starkt tryck från USA i hur Västtysklands politik skulle utformas, och vilka åsikter han skulle ge uttryck för. Att memoarerna ger ett sådant tydligt uttryck mot Sovjet och kommunismen kan tolkas som ett tecken på USA:s vilja: att Västtyskland skulle vara antikommunistisk. I detta utfall är det alltså inte helt och hållet Adenauers egna åsikter som kommer till uttryck i memoarerna, utan snarare tillrättalagt för att stämma överens med USA:s krav.

Dessutom kan kopplingar dras till Andrew Moravcsiks argumentation, att Adenauer inte alls hade europeisk integration som ett mål i sig, utan att det snarare var ett medel att uppnå bl.a. skydd mot Sovjet. Med detta som utgångspunkt kan memoarernas starka fokus på anti-kommunism och på motstånd mot Sovjet ses som i linje med denna argumentation.

Likafullt kan Werner Weidenfelds slutsatser, om att Adenauers Europabegrepp präglas av en anti-kommunism och av en vilja av att kristna värderingar skall genomsyra den europeiska integrationen, betraktas som stärkta av denna uppsats resultat.

9. Sammanfattning

Denna uppsats har genom en idéanalys undersökt i vilken utsträckning som Konrad Adenauers åsikter, tankar och visioner kring Europa i hans memoarer kan beskrivas som realistiska, liberala eller konstruktivistiska. Efter en inledning följer ett bakgrundskapitel, där Adenauer presenteras, och där det även ges en genomgång av tidigare forskning rörande hans relation till Europa. Därefter följer metodkapitlet, där det framgår att uppsatsen använder sig av ett idéanalytiskt verktyg, där teorierna renodlas till idealtyper som sedan applicerats på materialet.

Efter detta följer en genomgång av de tre teorierna, som är frekvent förekommande inom studiet av internationella relationer. Realismen utgår ifrån ett statscentrerat perspektiv, där stater anses styras av makt- och säkerhetsbetänkelser, och där de reella möjligheterna till internationellt samarbete är små. Liberalismen å sin sida menar att internationellt samarbete har stora förutsättningar att lyckas, och att det internationella systemet präglas av interdependens. Dessutom menar teorin att andra aktörer förutom staten är av vikt att undersöka, såsom internationella organisationer och NGOs. Konstruktivismen lägger sitt fokus på att aktörers handlande i stor utsträckning beror på dess kontext, i form av bl.a. identitet och kultur.

Efter genomgången av teorierna följer operationaliseringsdelen, där dessa renodlas till idealtyper. Därpå följer resultat- och analysdelen, samt en fördjupande diskussion. Här framkommer att ingen av teorierna på ett tillfredställande sätt kunde beskriva Adenauers idéer, utan att dessa hämtade element från alla tre. En särskilt genomgående trend är de skilda förhållningssätt som Adenauer tar gentemot inom- respektive utomeuropeiska angelägenheter.

På det inomeuropeiska planet ligger Adenauers starka samarbets- och integrationsivran samt tron att det finns en ekonomisk interdependens liberalismen nära. Samtidigt motiveras denna integration utifrån realistiska respektive konstruktivistiska tankar om gemensam säkerhet gentemot Sovjetunionen och föreställningen om en gemensam europeisk kristen identitet. På det utomeuropeiska planet, då särskilt gentemot Sovjetunionen, ligger Adenauers tankar mycket närmre realismens fokus på säkerhetsbetänkelser, och på behovet för Europa att möta Sovjet med militär makt. Det föreligger dock även här en konstruktivistisk dimension, där den europeiska kulturen måste försvaras mot angrepp österifrån.

Uppsatsen kan således dra slutsatsen att samtliga tre teorier har viss förklarande kraft.

10. Källförteckning

Adenauer, Konrad (1965), *Minnen 1945-1953*. Sverige: Falu Nya Boktryckeri AB.
Översättning till svenska: Roland Adlerberth

11. Litteraturförteckning

11.1 Förstahandslitteratur

11.1.1 Böcker

Keohane, Robert O. & Joseph S. Nye (1977), *Power and Interdependence*. Boston: Little, Brown and Company

Moravcsik, Andrew (1998), *The Choice for Europe – Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL Press

Mearsheimer, John J. (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W Norton & Company

von Gersdorff, Gero (1994), *Adenauers Außenpolitik gegenüber den Siegermächten 1954*. München: R. Oldenbourg Verlag

Waltz, Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company

Weidenfeld, Werner (1976), *Konrad Adenauer und Europa*. Bonn: Europa Union Verlag

Winnerstig, Mike (2000), *A World Reformed? The United States and European Security from Reagan to Clinton*. Stockholm University: Akademitryck AB

11.1.2 Vetenskapliga artiklar

Cha, Victor (1997): "Realism, Liberalism, and the Durability of the U.S.-South Korean Alliance", *Asian Survey*, vol. 37(7), sid. 609-622

Moravcsik, Andrew (1997): "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organization*, vol. 51(4), sid. 513-553

Wendt, Alexander (1992): "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, vol. 46(2), sid. 391-425

11.1.3 Uppsatser

Lassi, Thoman (2009): "Bushdoktrinen: realism eller liberalism?", Luleå Tekniska Universitet

11.2 Andrahandslitteratur

11.2.1 Böcker

Bergström, Göran & Kristina Bóreus (2005), *Textens Mening och Makt*. Lund: Studentlitteratur

Dahlgren, Stellan & Anders Florén (1996), *Fråga det förflutna: En introduktion till modern historieforskning*. Lund: Studentlitteratur

Esiasson, Peter, Mikael Gilljam, Hendrik Oscarsson & Lena Wägnerud (2007), *Metodpraktikan*, Stockholm: Norstedts Juridik.

Gilje, Nils & Harald Grimen (2007), *Samhällvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos

Gustavsson, Jakob & Tallberg, Jonas (2006), *Internationella relationer*. Lund: Studentlitteratur.

11.2.2 Uppslagsverk

Dahlström, Gil (redaktionschef) (1983), *Bra Böckers Lexikon*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

Book, Tommy, *Nationalencyklopedin* (online). Artikel: Tyskland.
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/tyskland> Åtkomst: 2010-12-17

Falk, Maria, *Nationalencyklopedin* (online). Artikel: Konrad Adenauer.
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/konrad-adenauer> Åtkomst: 2010-11-23

Encyclopædia Britannica (online), Artikel: Konrad Adenauer
<http://www.britannica.com.ezproxy.ub.gu.se/EBchecked/topic/5663/Konrad-Adenauer>
Åtkomst: 2011-01-03